

Ethics and Accountability in Cyberspace Using Civil Liability Law (Comparison of Iran and Russia)

H. Aboulhasani¹, A. Entezari Najafabadi Ph.D.^{2*}, S. Shariati Ph.D.²

1. Ph.D. Student, Department of Law, Naraq Branch, Islamic Azad University, Naraq, Iran.
2. Department of Law, Naraq Branch, Islamic Azad University, Naraq, Iran.

Abstract

Background: Conventional thinking about "accountability" should be expanded beyond the mere attribution of malicious acts and punishment of perpetrators, and political and sectarian goals should not be the basis of acceptable behavior, but ethics, which is a universal concept, should be the basis of such differentiation. One of the citations for accountability is the civil liability law. Therefore, in this research, the aim was to answer the question that basically, how civil responsibility, which is an important tool in preserving ethics and accountability, is realized in the virtual space, and in this regard, the laws of Iran and Russia were compared.

Conclusion: Considering the importance of accountability from all levels in the virtual space, the civil liability law can be used to some extent to make people accountable in this area. The results and findings of the research regarding the comparison of civil liability in cyberspace between Iran and Russia confirm that in Iranian law, considering that there is no specific mechanism for the occurrence of civil liability in cyberspace, relying on the general and traditional doctrines of civil liability. According to the element of fault, the responsibility can be imposed equally or jointly on multiple causes, but in Russian law, there is a separate mechanism regarding financial and spiritual civil responsibility in cyberspace, while also in the multiplicity of causes, like some From other European countries such as Germany and France, more value has been given to joint and several liability.

Keywords: *Ethics, Accountability, Civil responsibility, Virtual space*

***Corresponding Author:** A. Entezari Najafabadi, Department of Law, Naraq Branch, Islamic Azad University, Naraq, Iran. Email: dr.m.sheikhahmadi@gmail.com

How to cite: Aboulhasani H, Entezari Najafabadi A, Shariati S. ethics and accountability in cyberspace using civil liability law (comparison of Iran and Russia). *Ethics in Science and Technology*. 2025,20(2): 51-58.

Copyright © 2025 Authors. Published by Iranian Association for Ethics in Science and Technology. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited

اخلاق و پاسخگویی در فضای مجازی با استفاده از قانون مسئولیت مدنی (مقایسه ایران و روسیه)

حمید ابوالحسنی^۱، دکتر علیرضا انتظاری نجف آبادی^{۲*}، دکتر سعید شریعتی^۳
۱. دانشجوی دکترا، گروه حقوق، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران.
۲. گروه حقوق، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران.
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۱)

چکیده

زمینه: تفکر متعارف در مورد "پاسخگویی" باید فراتر از نسبت دادن صرف اعمال بدخواهانه و مجازات مرتکبین گسترش یابد و نباید اهداف سیاسی و فرقه ای مبنای رفتار قابل قبول قرار گیرد بلکه اخلاق که مفهومی جهان شمول است می بایست مبنای چنین افتراقی قرار گیرد. یکی از استنادها برای پاسخگو سازی قانون مسئولیت مدنی است. لذا در این پژوهش هدف پاسخ به این پرسش بوده است که اساساً مسئولیت مدنی که ابزاری مهم در حفظ اخلاق و پاسخگویی است، در فضای مجازی چگونه محقق می شود و در این خصوص حقوق ایران و روسیه مورد قیاس قرار گرفت.

نتیجه گیری: با توجه به اهمیت پاسخگویی از سوی همه اقشار در فضای مجازی می توان از قانون مسئولیت مدنی تا حدودی برای پاسخگو سازی افراد در این حوزه سود برد. نتایج و یافته های پژوهش در خصوص مقایسه مسئولیت مدنی در فضای مجازی بین ایران و روسیه موید این است که در حقوق ایران، با توجه به اینکه سازوکار اختصاصی نسبت به بروز مسئولیت مدنی در فضای مجازی وجود ندارد، با تکیه بر آموزه های کلی و سنتی مسئولیت مدنی، با توجه به عنصر تقصیر، می توان مسئولیت را به نحو تساوی یا تضامن بر اسباب متعدد تحمیل نمود، اما در حقوق روسیه، سازوکاری جداگانه در خصوص مسئولیت مدنی مالی و معنوی در فضای مجازی وجود دارد، ضمن اینکه در تعدد اسباب نیز به مانند برخی از کشورهای دیگر اروپایی نظیر آلمان و فرانسه، به مسئولیت تضامنی بهای بیشتری داده شده است.

کلید واژگان: اخلاق، پاسخگویی، مسئولیت مدنی، فضای مجازی

سرآغاز

آنچه که در جبران خسارات ناشی از جرایم و یا ضرر و زیان ناشی از اقدامات شبه جرم مهم است برقراری رابطه سبب بین اسباب دخیل در موضوع از یک طرف و خسارت از طرف دیگری باشد گاهی چند سبب با یکدیگر جمع شده و موجب نتیجه زیانباری می گردند، به نحوی که نتیجه قابل انتساب به مجموع آنها می باشد، و مباشری در میان نیست، یا بر فرض وجود، مباشر مسئول شناخته نمی شود، و حادثه قابل انتساب به او نمی باشد. بنابراین، تشخیص سبب در حادثه، پیچیده ترین و فنی ترین بخش حقوق مسئولیت مدنی است که بی شک در حوزه فضای مجازی غامض تر شده و پیچیدگی آن دو چندان می شود.

پاسخگویی در فضای مجازی^۱ از سوی همه ذینفعان مورد نیاز است. با این حال، این به معنای تعریف واضح تر رفتار قابل قبول و غیرقابل قبول برای بسیاری از بازیگران است. تفکر متعارف در مورد "پاسخگویی"^۲ باید فراتر از نسبت دادن صرف اعمال بدخواهانه و مجازات مرتکبین گسترش یابد و نباید اهداف سیاسی و فرقه ای مبنای رفتار قابل قبول قرار گیرد بلکه اخلاق^۳ که مفهومی جهان شمول است می بایست مبنای چنین افتراقی قرار گیرد. یکی از استنادها برای پاسخگو سازی همه اقشار در فضای مجازی، قانون مسئولیت مدنی^۴ است. مسئولیت مدنی به معنای تعهد قانونی شخص بر رفع ضرر و خسارتی که به دیگری وارد کرده است خواه این خسارت ناشی از تقصیر خود وی باشد یا ناشی از فعالیت او شده باشد.

که شخص موظف به جبران خسارت دیگری است، گفته می‌شود که این فرد مسئولیت مدنی دارد و ضامن است. این قاعده منطقی و عادلانه از دیرباز وجود داشته که هر کس به دیگری ضرر بزند باید آن را جبران کند، مگر در موارد اضرار به غیر که به حکم قانون باشد یا ضرری که به شخص وارد آمده است ناروا و نامتعارف جلوه نکند (۴-۶).

الف) مسئولیت مدنی قراردادی

مسئولیت مدنی ممکن است قراردادی و یا خارج از قرارداد و قهری باشد. در مسئولیت مدنی قراردادی منشاء تعهد و مسئولیت وجود قرارداد می‌باشد و شخص در اثر نقض تعهد ناشی از قرارداد مسئول واقع می‌شود (۷).

در این باره می‌توان گفت در نتیجه اجرا نکردن تعهدی که از عقد ناشی شده است به وجود می‌آید، کسی که به عهد خود وفا نمی‌کند و بدین وسیله باعث اضرار هم پیمانش می‌شود، باید از عهده خسارتی که به بار آورده است برآید. ضمانی که متخلف در این باره پیدا می‌کند، به لحاظ ریشه تعهد اصلی، مسئولیت قراردادی نامیده می‌شود. به بیان دیگر، مسئولیت قراردادی^{۱۰} عبارت است از تعهدی که در نتیجه تخلف از مفاد قرارداد خصوصی برای اشخاص ایجاد می‌شود. تعهدی که نقض شده و ناشی از قرارداد است تعهد اصلی نامیده می‌شود و تعهدی که به سبب نقض قرارداد بر عهده مدیون قرار می‌گیرد تعهد ثانوی یا فرعی نام گرفته است تا از تعهد اصلی متمایز شود (۸).

ب) مسئولیت مدنی غیرقراردادی

در مسئولیت خارج از قرارداد و قهری نیز منشاء مسئولیت قرارداد نیست بلکه انجام فعل مادی است که موجب خسارت می‌شود و شخص متعهد به جبران آن می‌شود و ریشه این مسئولیت تخلف از تکالیف قانونی است که برای همه وجود دارد (۹).

به همین دلیل نقطه مقابل مسئولیت قراردادی محسوب می‌شود و در جایی که دو نفر با همدیگر هیچگونه قراردادی ندارند و یکی از آن دو نفر عمداً و یا غیرعمد به نفر دیگر خسارتی وارد می‌کند، مسئولیت را یک مسئولیت خارج از قرارداد تلقی می‌کنند. مثلاً طبق قانون باید در کردار و رفتار جوانب احتیاط را رعایت کرد، مرتکب قتل نشد و یا سرقت نکرد، حال اگر کسی از نص قوانین تمرد کند و در نتیجه آن آسیب و ضرری به غیر وارد شود، ملزم می‌شود که آن را جبران سازد. مبنای این مسئولیت برای جبران خسارت، قرارداد فیما بین مرتکب ضرر و متحمل ضرر نیست بلکه تمرد از قانون و غیر از قرارداد است. امروزه در حقوق داخلی و نظام مسئولیت مدنی بیشتر تمرکز بر روی جبران کردن خسارات است و تلاش می‌شود تا خسارات و یا ضرری بدون جبران نماند.

رسانه‌های سایبری و مجازی

واژه سایبر از نظر لغوی به معنای مجازی و غیرلموس و مترادف لغت انگلیسی «Virtual» است. سایبر از لغت یونانی «Kybernetes» به معنی سکاندار یا راهنما مشتق شده است. سایبر در زبان انگلیسی، پیشوند و در زبان فارسی پسوندی است که به کلمات جدید و امروزی

با توجه به آنچه گفته شد در این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی تهیه و تنظیم شده است، مطالب مطروحه حول محور پاسخ به این پرسش بوده است که اساساً مسئولیت مدنی که ابزاری مهم در حفظ اخلاق و پاسخگویی است، در فضای مجازی چگونه محقق می‌شود و در این خصوص حقوق ایران و روسیه مورد قیاس قرار گرفت.

بحث

مفهوم پاسخگویی و مسئولیت

پاسخگویی و قبول مسئولیت فعلی اخلاقی به شمار می‌آید؛ زیرا اولاً در آن منافع و مصالح غیر نهفته است و ثانیاً وجدان اخلاقی^۵ انسانها آن را عملی ستوده می‌داند، چه آنکه پاسخگویی از احساس مسئولیت، صداقت^۶ و خیرخواهی^۷ فرد خبر می‌دهد و ثالثاً همگان با فطرت سلیم خویش دوست دار مسئولیت پذیری و راست کرداری هستند. البته می‌توان پنداشت که کسانی چون ماکاولی و راسل با تکیه بر معیارهای مادیگرایانه و سودجویانه، ارزش پاسخگویی را ناپایدار و تابع منافع شخصی^۸ قلمداد کنند و حتی آن را غیر اخلاقی بنامند که در جایگاه خویش پاسخهایی شایسته به این دیدگاهها عرضه شده است (۱ و ۲).

در تعریف مسئولیت گفته شده است که مسئولیت، تعهد شخص بر رفع ضرری که به دیگری وارد کرده است می‌باشد. خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی باشد یا ناشی از فعالیت او شده باشد (۳). در همین معنی لفظ ضمان را به کار برده‌اند. مسئولیت وابسته به آن وضعیت ذهنی است که به عنوان شناخت موقعیت و دوراندیشی و پیش‌بینی آینده تعریف می‌شود و دارای درجاتی است که از عمد تا بی‌پروایی، بی‌ملاحظگی، غفلت و اهمال را شامل می‌شود. شناخت موقعیت امری است در وجود خود فرد و از آنجا که دادگاه‌ها قادر به خواندن اندیشه نیستند روش ویژه خود را برای اسناد و نسبت دادن شناخت موقعیت و در نتیجه مسئولیت پدید آورده‌اند.

مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی در معنای عام وظیفه حقوقی است که یک شخص در برابر دیگری دارد، این مسئولیت می‌تواند مواردی از قبیل: جبران خسارت^۹، اتفاق به خویشاوندان، تسلیم مورد معامله و غیره باشد. مسئولیت مدنی در معنای خاص عبارت است از تعهد و الزامی که شخص به جبران زیان وارد شده به دیگری دارد، اعم از این که زیان مذکور در اثر عمل شخص مسؤول یا عمل اشخاص وابسته به او و یا ناشی از اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد. در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری باشد، در برابر او مسؤولیت مدنی دارد یا ضامن است. به عبارت دیگر مسئولیت مدنی عبارت است از ملزم بودن شخص به جبران خسارتی که به دیگری وارد کرده است، مسئولیت مدنی زمانی به وجود می‌آید که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زیانی به او وارد آورد، فرق نمی‌کند عملی که موجب زیان شده است جرم باشد یا شبه جرم، در هر موردی

متصل می‌شود تا به آن‌ها معنا و مفهوم دهد، به گونه‌ای که مرتبط با فضای رایانه یا آنلاین باشد. به عبارتی دیگر، سایر به مطالعه مکانیزم‌های مورد استفاده در کنترل و تنظیم سیستم‌های پیچیده اعم از انسان یا ماشین اطلاق می‌شود. اصطلاح فضای سایبر یا دنیای مجازی آنلاین، اصطلاحی است که نخستین بار توسط ویلیام گیسون در زمانی با عنوان نیورومانس در سال ۱۹۸۴ مورد استفاده قرار گرفت (۱۰). بنابراین می‌توان فضای سایبر را محیطی مجازی و غیر ملموس و موجود در شبکه‌های بین‌المللی (این شبکه‌ها از طریق شاهراه‌های اطلاعاتی مثل اینترنت به هم وصل هستند) تعریف نمود که تمام اطلاعات راجع به روابط افراد، فرهنگ‌ها، ملت‌ها، کشورها و به طور کلی هر آنچه در کره خاکی به صورت فیزیکی و ملموس وجود دارد، در این فضا به شکل دیجیتالی وجود داشته و قابل استفاده و دسترس کاربران بوده و از طریق رایانه، اجزاء آن و شبکه‌های بین‌المللی به هم مرتبط باشند. می‌توان گفت فضای سایبر در معنا به مجموعه‌هایی از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق کامپیوتر و مسائل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی گفته می‌شود. یک سیستم آنلاین نمونه‌ای از فضای سایبر است که کاربران آن می‌توانند از طریق ایمیل یا یکدیگر ارتباط برقرار کنند. بر خلاف فضای واقعی، در فضای سایبر نیاز به جابجایی‌های فیزیکی نیست و کلیه اعمال فقط از طریق فشردن کلیدها صورت می‌گیرد.

مسئولیت مدنی در فضای مجازی در حقوق ایران

مسئولیت مدنی در فضای مجازی بدین معناست که اگر فعل و عمل هر شخصی که به عناوین و مقاصد مختلفی با اینترنت سروکار دارد، منجر به وارد آمدن خسارت به منافع یا حقوق دیگران گردد، بر اساس اصل اخلاقی پاسخگویی، باید ملزم به جبران خسارت گردد.

❖ تعدد اسباب مسئولیت مدنی در فضای مجازی

گاه در به وجود آمدن خسارت، دو یا چند نفر دخالت دارند که به مسأله تعدد اسباب معروف است. در این حالت تلاش می‌شود از میان اسباب متعددی که موجب وارد شدن خسارت می‌شوند، آن سببی که سزاوار تحمل چنین مسئولیتی است، شناسایی گردد. تعدد اسباب ممکن است به چند صورت مطرح باشد:

الف) تعدد اسباب طولی در ایجاد مسئولیت مدنی در فضای مجازی

در صورتی که در بروز یک ضرر در فضای مجازی، عوامل متعددی به شکل طولی و با تقدم و تاخر زمانی دخالت داشته باشند، باید بررسی نمود که از بین اسباب متعدد دخیل در بروز ضرر و خسارت در فضای مجازی یا شبکه‌های اجتماعی، کدامیک از دیدگاه عرف سبب ورود خسارت به شمار می‌رود، مثلاً اگر فردی عکس خصوصی فرد دیگری را به واسطه بی‌مبالاتی در یک وبلاگ منتشر سازد، مدیران سایت نیز در اثر عدم نظارت کافی، آن تصویر را در سایت قرار بدهند، در این نقض حریم خصوصی^{۱۱} منجر به ضرر معنوی، کدام یک از عوامل مسئولیت مدنی خواهند داشت؟ تشخیص این امر دشوار بوده و موجب بروز

اختلاف نظر در بین فقها و حقوقدانان شده و نظریه‌های مختلفی را پدید آورده است (۱۱).

مهمترین نظریه در این مورد را می‌توان نظریه سبب مقدم در تاثیر دانست، نظریه‌ای که در فقه اسلام به صورت یک نظریه غالب مطرح گردید و سپس به عنوان یک معیار و مبنا به قانون مجازات اسلامی ایران راه یافت نظریه سبب مقدم در تاثیر است، مشهور فقها بر این باورند که هرگاه دو یا چند سبب در طول هم خسارتی را به وجود آورند به نحوی که دخالت و تاثیر هر یک از آنان در ورود ضرر به طور هم زمان نباشد باید تنها سببی که تاثیر کار او مقدم بر اسباب دیگر است مسئول جبران خسارت شناخته شود، بنابراین طبق مثال مذکور، گردانندگان اصلی سایت و مسئولانی سایت که وبلاگ‌ها تحت مجموعه آن فعال هستند به واسطه اجازه انتشار تصویر خصوصی، مسئول خواهند بود چرا که نهایتاً تاثیر در انتشار تصویر با آنها بوده است.

در توجیه این نظریه برخی ادعا کرده‌اند در مواردی که دو سبب در تلف موثرند عرف تلف را به سببی مستند می‌داند که زودتر تاثیر می‌گذارد و سبب دوم به منزله شرطی است برای اثر گذاشتن سبب نخست، گروه دیگری از فقها در توجیه نظریه سبب مقدم در تاثیر، به اصل استصحاب استناد نموده‌اند، طبق این نظریه لحظه انتشار تصاویر خصوصی، سبب بروز خسارت معنوی و ضمانت مدیران سایت است و در مسئولیت بارگذاری کننده عکس در وبلاگ تردید وجود دارد و به همین خاطر با تکیه بر این اصل، حکم به ضمان صاحبین سایت می‌کنند و آن را بر اسباب دیگر ترجیح می‌دهند.

ب) تعدد اسباب عرضی در ایجاد مسئولیت مدنی در فضای مجازی

در فضای مجازی، تعدد اسباب عرضی برای شکل گرفتن و تحقق مسئولیت مدنی، از طریق نظریه‌های مختلفی قابل توجیه است که در ادامه به آنها اشاره می‌شود:

— نظریه تساوی^{۱۲}: بسیاری از فقهاء و حقوقدانان در جایی که چند نفر سبب، ضرر واحدی را ایجاد کنند، به صراحت به تساوی مسئولیت حکم نموده‌اند، هر چند میزان قوت اسباب متفاوت باشد، بدین ترتیب برخی قائل هستند که در ضررهای وارد شده در فضای مجازی نیز، می‌توان مسئولیت مدنی را برای مرتکبی به نحو تساوی در نظر گرفت.

— نظریه تضامن^{۱۳}: در حقوق ایران برخی معتقدند که مسئولیت مسئولان متعدد، تضامنی است، چون خواندگان متعدد با هم خسارت را ایجاد کرده‌اند و نمی‌توان چنین مسئولیتی را تجزیه کرد (۱۲).

❖ میزان و چگونگی مسئولیت اسباب متعدد در ایجاد ضرر در فضای مجازی

با فرض وجود اسباب متعدد در بروز ضرر در فضای مجازی و تحقق مسئولیت مدنی، میزان این مسئولیت‌ها و مبانی آن عبارت خواهد بود از:

خطی را به جبران خسارت مصرف کننده و همچنین به جزای نقدی حداکثر معادل دوبرابر خسارت محکوم کرده است. نکته دارای اهمیت آن است که تبلیغات خلاف واقع که در این قانون ممنوع شده، تبلیغی است که عرفاً شرایط را به نحوی فراهم کند که موجب فریب گردد و در صورتی که عرف از تبلیغ، اغراق و مبالغه را بفهمد و آن را واقعی نپندارد، از مصادیق تدلیس محسوب نمی‌شود.

تعدد اسباب در تبلیغ کذب در فضای مجازی: انتشار و اشاعه اخبار دروغ و وقایع خلاف واقع مانند تبلیغات بازرگانی و تجاری به قصد اضرار به غیر (مانند رقابتی تجاری) یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی، نشر اکاذیب نامیده شده و هر کس به قصد ضرر زدن به دیگران یا تشویش اذهان عمومی اقدام به بیان اکاذیب کند، مجرم محسوب می‌شود.

تعدد اسباب در هتک حرمت تجاری در فضای مجازی: در برخی از موارد در شبکه‌های اجتماعی رفتار به صورتی اتفاق می‌افتد که فارغ از مبانی و قواعد رقابت عادلانه و موازین اخلاقی است و منجر به تخریب و هتک حرمت رقیب تجاری می‌شود. بدین صورت که تهیه و تنظیم تبلیغات در فضای مجازی به نحوی است که از آن هتک، تخریب، به سخره گرفتن و مواردی از این دست برای رقابتی تجاری استنباط می‌شود. همچنین تبلیغات فضای مجازی به دلیل فقدان نظارت کافی مانند سایر گروه‌های بازرگانی در برخی از موارد در فضای مجازی تبلیغات تجاری باعث توهین به سلیقه قشر خاص یا محصولی می‌شود و گاهی نیز ابعاد گسترده‌تر به خود گرفته و منجر به هتک و توهین اشخاص به صورت مستقیم و یا ادیان و ... می‌شود که از طریق قواعد حاکم بر حقوق کیفری قابلیت پیگرد خواهد داشت.

تعدد اسباب در نقض حریم خصوصی در فضای مجازی: اگرچه اصولاً ارائه تعریف جامع از هر واژه‌ای در علوم انسانی امر دشواری است، ولی این دشواری در مورد «حریم خصوصی» دو چندان است؛ زیرا مفهوم آن ریشه‌هایی عمیق و مرتبط با انسان و جامعه در بستر زمان دارد. انسان‌ها و فرهنگ‌ها و ارزش‌های گوناگون در تعیین حریم خصوصی تأثیرگذار هستند، چنانکه چه بسا مصادیقی را بتوان از دیدگاه اسلام جزو حریم خصوصی افراد دانست و برای هتک آن حرمت قائل شد و حال آنکه بر اساس ارزش‌ها و دیدگاه‌های غیراسلامی آنها اساساً حریم به حساب نیاید. به همین لحاظ علی‌رغم کاربرد بسیار زیاد آن در مکالمات روزمره و ورودش به متون قانونی و دینی، تاکنون تعریف مورد وفاقی از آن ارائه نگردیده است. طبق اصل ۲۲ قانون اساسی «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از هرگونه تعرض مصون بوده» و حکومت و مردم باید به این محدوده احترام گذاشته و متعرض کسی نشوند. در بسیاری از موارد تبلیغات ناخواسته تجاری در فضای اینترنتی مانند ایمیل‌ها، پیامک‌ها، پیام‌های گروهی در فضای مجازی و ... اسباب نقض حریم خصوصی افراد را فراهم آورده و آسایش را از آنها سلب می‌نماید.

تعدد اسباب در استفاده زیانبار از اطلاعات مالی علیه اشخاص: اطلاعات مالی اطلاعاتی هستند که هر گونه سوءاستفاده از آنها منجر به ورود خسارت مالی یا تجاری به اشخاص اعم از حقیقی یا حقوقی می‌شود، به

— **میزان مسئولیت:** پس از تحمیل مسئولیت مدنی به واسطه ضرر اسباب متعدد در فضای مجازی، اینک باید به این پرداخته شود که این ضرر به نحو تساوی خواهد بود یا برای تشخیص آن به تأثیر فعل اسباب متعدد در تقصیر و تأثیر توجه می‌شود. برای تصمیم در این باره چند قاعده وجود دارد:

به نحو تساوی: مطابق این معیار، اگر در بروز ضرر در فضای مجازی، بیش از یک مسئول در زبان وارده معین شود، مسئولیت به نسبت تساوی عددی بین آنان توزیع می‌شود. بنابراین، در صورتی که دو مسئول در ضرر در فضای مجازی وجود داشته باشند، هریک نصف مسئولیت و در صورتی که مسئولین ایجاد ضرر در فضای مجازی زیان سه نفر باشند، هرکدام یک سوم مسئولیت را بر عهده دارند، و ... به واسطه میزان تقصیر در بروز ضرر: مسئولیت مدنی در گذشته، رویکردی رفتار محور داشته و در تحقق هدف، عدالت اصلاحی بر عدالت ترمیمی و جبرانی اولویت داشت. لذا، در این رویکرد تقصیر^{۱۴} مبنای مسئولیت محسوب می‌شد و واضح است که در عوامل متعدد باید به درجه تقصیر توجه شود و درجه تقصیر هر عاملی شدیدتر باشد، او مسئولیت بیشتری باید داشته باشد تا عدالت اصلاحی محقق شود و حکم به تساوی در صورت تفاوت تقصیر عین بی‌عدالتی محسوب می‌شود (۱۳).

به واسطه میزان تأثیر در بروز ضرر: لازمه تحول در رویکرد و هدف مسئولیت مدنی از عدالت اصلاحی به عدالت ترمیمی یا جبرانی، تغییر در معیار توزیع مسئولیت عوامل متعدد است؛ زیرا، اقتضای عدالت جبرانی در این است که هر عاملی به اندازه زبانی که وارد کرده مسئولیت جبران داشته باشد و مسئولیت مازاد بر زیان وارده از منظر عدالت ترمیمی عادلانه نیست. لذا، باید در توزیع مسئولیت بین عوامل متعدد از معیار تأثیر و مقدار ضرر استفاده شود (۱۴).

— **چگونگی تحقق مسئولیت مدنی اسباب متعدد در فضای مجازی:** در این قسمت، مصادیق اخلاقی و چگونگی تحقق مسئولیت مدنی اسباب متعدد در فضای مجازی مورد توجه است که شامل مواردی چون:

تعدد اسباب در تدلیس در تبلیغات فضای مجازی: تدلیس به معنای فریب‌کاری، فریب دادن و پنهان کردن عیب چیزی است. به نظر برخی از فقها، مدح کالا به خودی خود حرام نیست مگر آنکه عنوانی از عناوین محرم مانند تفریر یا غش بر آن صدق کند که در این صورت به دلیل وجود آن عنوان، حرام می‌شود. لذا دلیلی بر حرمت نجش به خودی خود نیست. برخی دیگر نیز اشاره کرده‌اند که اگر نجش با تبانی میان بایع و مشتری صورت گیرد، حرام و در غیر این صورت، مکروه است. بعضی نیز بر این عقیده‌اند که اگر در نجش، مدح موافق واقع باشد، وجهی برای حرمت آن نیست و نیز اگر مطابق با واقع نباشد، اما قرینه‌ای وجود داشته باشد که این امر را نشان دهد، بی‌اشکال است و در غیر این دو صورت، حرام است، چه از سوی بایع و چه عامل او صورت گیرد. قانون

عبارت دیگر ضابطه تشخیص این اطلاعات ورود خسارت از جنس مالی است. این احتمال از ماده ۱۶ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات نشأت گرفته است. در این ماده آمده: «در صورتی که برای موسسات مشمول این قانون با مستندات قانونی محرز باشد که در اختیار قرار دادن اطلاعات درخواست شده، جان یا سلامت افراد را به مخاطره می‌اندازد یا متضمن خسارت مالی یا تجاری برای آنها باشد باید از در اختیار قرار دادن اطلاعات امتناع کنند». بنابراین بر اساس این ماده دیگر تفکیکی میان اطلاعات مالی و غیر مالی وجود ندارد و تنها نوع زینانی که در اثر سوء استفاده از اطلاعات پدید می‌آید، اهمیت دارد.

تعدد اسباب در در بروز ضرر در شبکه‌های اجتماعی نوظهور: به طور کلی در فضای سایبر، رابطه سببیت معنای واقعی و مادی خود را از دست داده و «سببیت فنی مجازی» ملاک است. در مسئولیت مدنی در جهان واقعی، سبب، به معنی شرط در علم فلسفه تعبیر شده است (۱۵). شرط امری است که از عدم آن، عدم لازم آید ولی از وجودش، وجود لازم نیاید و سبب پدیده‌ای است که از وجودش وجود و از عدمش، عدم لازم آید. در حالی که در احراز سببیت در مسئولیت مدنی، سبب، به مفهوم شرط خواهد بود، به این معنی که در صورت وجود عامل زاینبار، تحقق زیان حتمی می‌شود اما نه به این معنی که در صورت نبود عامل زاینبار، الزاماً هیچ خسارتی به بار نمی‌آید. برای مثال، کسی در بستن دری غفلت میکند و دزد از همان در وارد می‌شود و اموالی را می‌رباید، ولی اگر در بسته هم بود، می‌توانست از درهای دیگر وارد شود و سرقت رخ دهد (۱۶).

مسئولیت مدنی در فضای مجازی در حقوق روسیه

در نظام حقوقی روسیه نیز مسئولیت مدنی در فضای مجازی در قانون به شکلی دقیق تر و با حساسیت بیشتری مورد توجه قرار گرفته است.

❖ تعدد اسباب و نظام توزیع مسئولیت بین اسباب متعدد در حقوق روسیه

در این قسمت به بررسی دو موضوع تعدد اسباب در مسئولیت مدنی در حقوق روسیه و همین‌طور توزیع مسئولیت بین اسباب متعدد در حقوق روسیه و فضای مجازی خواهیم پرداخت.

الف) تعدد اسباب در مسئولیت مدنی در حقوق روسیه

قانون مدنی فدراسیون روسیه، بسته به ماهیت تقسیم مسئولیت چند نفر، بین مسئولیت مشاع، تضامنی و مسئولیت فرعی تمایز قائل می‌شود. در صورت اشتراک در عملکرد، هر یک از بدهکاران فقط به اندازه‌ای که به موجب قانون یا قرارداد بر عهده وی می‌باشد، در مقابل طلبکار مسئول است. در این خصوص مسئولیت مشترک اعمال می‌شود، مگر اینکه مسئولیت تضامنی یا فرعی به موجب قانون یا توافقنامه ایجاد شده باشد. سهم متعلق به هر یک از افراد مسئول مساوی شناخته می‌شود، مگر اینکه در قانون یا توافق‌نامه دیگری مقرر شده باشد.

مسئولیت تضامنی در صورتی اعمال می‌شود که طبق توافقی پیش‌بینی شده باشد یا توسط قانون تعیین شده باشد. به ویژه افرادی که متضامناً

موجب ضرر غیر قراردادی شده‌اند، مسئولیت تضامنی دارند. در صورت مسئولیت تضامنی، طلبکار این حق را دارد که هر یک از مدعیان را اعم از تماماً و در هر قسمتی از آن به عهده بگیرد. اگر تعهد متضمن دو بدهکار باشد که یکی از آنها اصلی و دیگری اضافی (فرعی) باشد، مسئولیت فرعی ایجاد می‌شود. بدهکار فرعی علاوه بر مسئولیت مدیون اصلی در مقابل طلبکار نیز مسئول است. چنین مسئولیت فرعی ممکن است توسط قانون، سایر اقدامات قانونی یا شرایط تعهد پیش‌بینی شود. به عنوان مثال، طبق یک قرارداد ضامن، طرفین می‌توانند تعیین کنند که ضامن در صورت عدم انجام یا اجرای نادرست تعهدات تضمین شده توسط ضامن توسط بدهکار، مسئولیت فرعی در قبال طلبکار را دارد.

ب) توزیع مسئولیت بین تعدد اسباب مسئولیت مدنی در فضای مجازی

هرگاه دو یا چند عامل در ورود زیان، نقش سببی داشته باشند، اعم از اینکه به نحو مباشر یا مسبب یا اینکه ترکیبی از آن دو باشند، مسئول جبران زیان وارده خواهند بود؛ ولو زیان در نتیجه عملکرد چند عامل انسانی محقق شود یا اینکه در کنار عامل انسانی یک یا چند عامل غیرانسانی دخیل باشند. بنابراین، هرچند مسئولیت عوامل متعدد مورد اتفاق است، اما سهم و معیار تعیین سهم آنان از جبران خسارت مورد اختلاف و مناقشه است که از دو جهت قابل بررسی است: نخست، رابطه زیان‌دیده با عوامل مسئول است؛ اینکه آیا او می‌تواند تمام خسارت خود را از یک عامل مطالبه کند؛ به تعبیر دیگر، آیا در این رابطه مسئولیت توزیع می‌شود یا مسئولیت توزیع نشده و هر یک در قبال زیان‌دیده نسبت به تمام زیان وارده مسئول است که این جهت موضوع از بحث خارج است. دوم، رابطه مسئولان متعدد با یکدیگر راجع به اینکه چگونه و با چه معیاری حدود مسئولیت آنها تعیین می‌شود، است (۱۷).

سبب همانند مباشر ممکن است به تنهایی در وقوع زیان نقش داشته باشد یا در نتیجه ترکیب یا همکاری دو یا چند سبب زیان حاصل شود. در فرض اخیر اسباب متعدد یا در عرض یکدیگر یا در طول هم قرار می‌گیرند. این تقسیم‌بندی در راستای تشخیص اسباب مسئول به وجود آمده و نظریات مختلفی در این باره مطرح شده است. فارغ از پذیرش یا اعمال هر نظریه‌ای برای احراز رابطه سببیت و شناسایی اسباب مسئول، در صورتیکه مطابق هریک از نظریات، دو یا چند سبب به عنوان اسباب مسئول تعیین شوند موضوع تقسیم مسئولیت بین آنها مطرح خواهد شد؛ مثلاً بر مبنای نظریه تساوی اسباب، تمام عوامل مؤثر در پیدایش ضرر اعم از اینکه به نحو شرط و مقتضی یا به نحو سبب یا به نحو علت دخالت کرده باشند باید به عنوان سبب زیان تلقی شوند. در این صورت موضوع میزان مسئولیت هریک از اسباب مطرح می‌شود. در حقوق اروپایی و شورهای نظیر روسیه، اگرچه تسبیب به معنایی که در فقه و حقوق ایران ذکر شده است، نیامده، ولی این صورت همانند صورت مباشرت تحت معنای عام سبب مورد اشاره قرار گرفته و حتی به اجتماع اسباب اشاره شده است، شایان ذکر است که در حقوق روسیه در رابطه اسباب معلوم با زیان دیده راه حل مسئولیت تضامنی را پذیرفته است (۱۸).

نیست، اما همیشه این بحث وجود داشته است که این مسئولیت تا کجا باید گسترش یابد. و فقط رابطه علی بین کار او و ضرر باید مشخص شود؟ برخی دیگر از حقوقدانان نیز معتقدند که مبنای مسئولیت مدنی در پی پاسخ به این سؤال است که چه دلیل و دلیلی باید موجب جبران فعل زیانبار به دیگران شود؟ آیا شخص آسیب دیده که آسیب مستقیم دیده است، بیش از دیگری سزاوار زیان نیست؟ برخی استدلال می کنند که «مبنای مسئولیت مدنی به این سؤال پاسخ می دهد که چه نوع ملاحظات اخلاقی و فلسفی یک شخص را از نظر اجتماعی مسئول دیگری می کند».

به هر روی مفهوم مسئولیت مدنی امری مهم چه در زندگی روزمره و چه در فضای مجازی است. با توجه به تحقیق به عمل آمده در حوزه مطالعه تطبیقی تعدد اسباب در مسئولیت مدنی در فضای مجازی در حقوق ایران و روسیه می توان گفت که در این خصوص، اولین مساله و دغدغه مطروحه با توجه به پرسش ها و فرضیه های مطروحه در طرح تحقیق مبتنی بر این بود که اساساً مسئولیت مدنی در فضای مجازی در فرض تعدد اسباب در حقوق ایران و روسیه به چه صورت توزیع می شود و چگونه حقوق این دو کشور قابل مقایسه و تطبیق هستند. در این خصوص نتایج تحقیق ضمن تایید فرضیه مذکور در طرح تحقیق موبد این است که مسئولیت مدنی در بستر فضای مجازی در کشور روسیه نوعی و محض است، اما در مواردی نیز می توان مسئولیت مسئولیت مبتنی بر فرض تقصیر را قائل شد، اما در حقوق ایران باید بین اسباب طولی و عرضی و اجمالی تفاوت قائل شد و در هر مورد، توزیع مسئولیت فرق می کند.

همینطور در راستای پاسخ به این دغدغه که چه شباهت ها و تفاوت هایی بین ارکان و مبنای مسئولیت مدنی در فرض تعدد اسباب طولی در فضای مجازی و حقیقی وجود دارد باید گفت که نتایج تحقیق موبد این است که اصولاً مبنای و ارکان مسئولیت مدنی در فضای مجازی با توجه به بازیگران متعدد و واسطه های اینترنتی با فضای واقعی علیرغم شباهت هایی که دارند در بسیاری موارد هم تفاوت دارند. مسئولیت مدنی در تعدد اسباب طولی در فضای مجازی با دنیای واقعی متفاوت است و اصل بر نظریه سبب عرفی است و در تعدد اسباب عرضی اصل بر اشتراک مسئولیت است. در خصوص رویه قضایی در مورد توزیع مسئولیت در فرض تعدد اسباب در فضای مجازی نیز باید گفت که رویه قضایی در مورد توزیع مسئولیت در فضای مجازی با توجه به بازیگران مختلف، قابل تفکیک است و در مورد اشخاص حقیقی اصل بر مسئولیت عرفی مبتنی بر تقصیر و در مورد اشخاص حقوقی و واسطه های اینترنتی اصل بر مسئولیت مطلق و بدون تقصیر می باشد.

التهایه باید گفت که نتایج و یافته های پژوهش در این خصوص موبد این است که در حقوق ایران، با توجه به اینکه سازوکار اختصاصی نسبت به بروز مسئولیت مدنی در فضای مجازی وجود ندارد، با تکیه بر آموزه های کلی و سنتی مسئولیت مدنی، با توجه به عنصر تقصیر، می توان مسئولیت را به نحو تساوی یا تضامن بر اسباب متعدد تحمیل نمود، اما در حقوق روسیه، سازوکاری جداگانه در خصوص مسئولیت

اصولاً در حقوق روسیه این اعتقاد وجود دارد که باید، توزیع مسئولیت بین فاعلان و مسببان یک خسارت را پذیرفت. اما توزیع مسئولیت چگونه باید انجام گیرد و اگر چند نفر به طور مشترک سبب ورود خسارت به دیگری شوند، آیا همه آنها باید به صورت مساوی از عهده جبران خسارت زیان دیده برآیند؟ یا اینکه روش دیگری نیز ممکن است اجرا شود؟ در این باره دو دیدگاه وجود دارد. دیدگاه اول، تقسیم مسئولیت بین اسباب زیان به طور مساوی است و دیدگاه دوم مسئولیت تضامنی تمامی اسباب زیان است؛ دیدگاه دوم اگرچه به سود زیان دیده است و در حقوق روسیه نظیر آلمان و فرانسه مورد پذیرش قرار گرفته و در محاکم بر اساس آن عمل می شود (۱۹).

خصوصیات و اقتضائات ویژه فضای مجازی انکارناپذیر است، در دنیای واقعی نیز اصل زیان باید قابل پیش بینی باشد، اما نوع و میزان آن نیاز نیست که قابلیت پیش بینی داشته باشد. همچنین، در خصوص مستقیم بودن ضرر نیز این بحث مطرح است. این که طرح دعوا علیه هزار یا دوهزار نفری که باعث ورود زیان در فضای مجازی شده اند، دشوار است، باعث این نشده است که ارکان مسئولیت مدنی را آن چنان که در نظام حقوقی روسیه مقرر شده است، بر هم بزنند. این موضوع باعث رواج بی مسئولیتی می شود، آن هم در فضایی که پای بندی به اخلاق در آن، به اندازه فضای واقعی نیست، در واقع، این موضوع تبعات اجتماعی بسیاری دارد. دخل و تصرف و تغییر در احکام مسئولیت مدنی، در بسیاری از موارد مانند قابلیت پیش بینی نتیجه ای ندارد و جواب نمی دهد، در بسیاری از موارد هم اگر نتیجه ای داشته باشد، تبعات اجتماعی از حیث برداشتن بار مسئولیت حقوقی و اخلاقی از دوش واردکنندگان ضرر را در پی خواهد داشت.

در نظام روسیه، سازوکار و ساختاری جداگانه برای مسئولیت مدنی افراد در فضای مجازی قابل دسترسی است که این ساختار در اصول، کلیات و قواعد اصلی از قواعد مسئولیت مدنی در دنیای واقعی پیروی کند. اگرچه مجازی بودن این فضا باعث می شود که مصداق و موضوع تغییر پیدا کند، اما این به معنای تغییر در احکام مربوط به آن نیست.

نتیجه گیری

اساس مسئولیت مدنی در حقوق جایگاه ویژه ای دارد و بدون اغراق اگر بگوییم اساس مسئولیت مدنی مهم ترین موضوع است. اگر یک موضوع واقعاً بحث برانگیز در حقوق خصوصی وجود داشته باشد آن مسئولیت مدنی است. مسئولیت مدنی ریشه در اصل اخلاقی پاسخگویی دارد. پاسخگویی و قبول مسئولیت فعلی اخلاقی به شمار می آید؛ چرا که در آن منافع و مصالح غیر نهفته است، وجدان اخلاقی انسانها آن را عملی ستوده می داند، و همگان با فطرت سلیم خویش دوست دار مسئولیت پذیری و راست کرداری هستند. سوال اصلی این است که چه چیزی می تواند مسئولیتی را که بر دوش یک نفر تحمیل می شود توجیه کند؟ در پاسخ به این پرسش، نظریات مختلفی ارائه شده است. به گفته برخی حقوقدانان، «اینکه شخص به تنهایی مسئول اعمال خود است، بحثی

3. Ethics	اخلاق
4. Civil liability	مسئولیت مدنی
5. Moral conscience	وجدان اخلاقی
6. Honesty	صداقت
7. Benevolence	خیرخواهی
8. Personal interests	منافع شخصی
9. Compensation	جبران خسارت
10. Contractual liability	مسئولیت قراردادی
11. Privacy	حریم خصوصی
12. Equality theory	نظریه تساوی
13. Theory of solidarity	نظریه تضامن
14. Blame approach	رویکرد تقصیر
15. Restorative justice	عدالت ترمیمی

مدنی مالی و معنوی در فضای مجازی وجود دارد که به واسطه رویکرد سختگیرانه این کشور نسبت به فضای مجازی، قائل به مسئولیت نوعی و محض در این خصوص بوده و حتی در فرض بدون تقصیر نیز مسئولیت مدنی را بر مرتکب ضرر تحمیل خواهد کرد، ضمن اینکه در تعدد اسباب نیز به مانند برخی از کشورهای دیگر اروپایی نظیر آلمان و فرانسه، به مسئولیت تضامنی بهای بیشتری داده شده است.

ملاحظه‌های اخلاقی

در پژوهش حاضر حق معنوی مولفین آثار مورد احترام قرار گرفته و قوانین تعارض منافع کاملاً مورد توجه قرار گرفته است.

واژه نامه

1. Cyberspace فضای مجازی
2. Responsibility پاسخگویی

References

1. Sharifi A, Safaei H, Almasi N, Savaraei P. The civil and ethical liabilities regarding the violation of individuals' personality rights in cyberspace. *Ethics in Science and Technology* 2023; 18 (3): 84-91. Dor: [20.1001.1.22517634.1402.18.3.12.3](https://doi.org/10.22054/jplr.2016.4456)
2. Eghbalian T, Samadi M, Beheshti S. The pattern of application of moral education in cyberspace based on the view of Allameh Tabataba'i. *Int. J. Ethics Soc* 2022; 4 (2): 11-19. Doi: [10.52547/ijethics.4.2.11](https://doi.org/10.52547/ijethics.4.2.11)
3. Jafari Langerudi M. Legal terminology. 4th ed. Tehran: Ganje Danesh Publication. 2014. (In Persian).
4. Katoozian N. Legal events of civil liability. 3rd ed. Iran/Terhan: Sahami Enteshar. 2016. (In Persian).
5. Jourdain P. The principles of civil liability. *Civil Law Review*, 2022; 21(6): 154-193. Doi: [10.24031/1992-2043-2021-21-6-154-193](https://doi.org/10.24031/1992-2043-2021-21-6-154-193)
6. Babaei I. The concept of civil liability. *Journal of Research and Development in Comparative Law*, 2020; 3(6): 11-29. doi: [10.22034/law.2021.525159.1050](https://doi.org/10.22034/law.2021.525159.1050)
7. Amiri Ghaem Maghami A. Obligations rights. 2nd ed. Iran/Tehran: Mizan Publication. 2008. (In Persian).
8. Katoozian N. Obligations outside the contract. 4th ed. Iran/Tehran: Mizan Publication. 2008. (In Persian).
9. Dalvand F. Division of civil liability. 2nd ed. Iran/Isfahan: Dadyar Press. 2007. (In Persian).
10. Pakzad B. Cyber terrorism. [Ph.D thesis]. Iran: University of Tehran, 2009. (In Persian).
11. Heydari Ramazan, Z. Recognition of civil liability and longitudinal and transverse causes in Iranian law. *Scientific Journal of Law and Modern Studies*, 2021; 2(1): 1-25.
12. Malakotti R, Savarayi P. Tort in the cyberspace. *Private Law Research*, 2016; 4(15): 129-149. doi: <https://doi.org/10.22054/jplr.2016.4456>
13. Poor Naghi S, Nasiri M, Khalili Nezhad S. Non contractual Liability of State against Filtering of Cyberspace. *Law and Information Technology*, 2020; 1(1): 1-10. (In Persian).
14. Bariklu A R, Barzegar M. Investigating the share of civil liability of multiple tortfeasors in Iranian law and the principles of European Tort Law. *Journal of Comparative Law*, 2019; 6(1): 227-250. doi: <https://doi.org/10.22096/law.2019.36884>
15. Sadeghi H, Esmaeili A, Ghasemi A. The civil responsibility of government in the cyberspace: looking at the cyber ethics. *Ethics in Science and Technology* 2021; 16 (1): 1-8. Dor: [20.1001.1.22517634.1400.16.1.1.4](https://doi.org/10.22054/jplr.2016.4456)
16. Tajik A, Khoeini G, Khazaei A, Shafiei H. The role of ethics in civil liability focusing on the principles of carrier's civil liability (A philosophical-ethical study). *Int. J. Ethics Soc* 2021; 3 (2): 16-26. Doi: [10.52547/ijethics.3.2.16](https://doi.org/10.52547/ijethics.3.2.16)
17. Bagheri P, Shabannia Mansour M, Esmaelpour S. Civil liability of playback in Islamic jurisprudence, law of Iran and American law: With a view on the principles of good governance. *Comparative Studies on Islamic and Western Law*, 2021; 8(4): 61-86. doi: [http://dx.doi.org/10.22091/csiw.2021.5846.1887](https://dx.doi.org/10.22091/csiw.2021.5846.1887)
18. Graziani TK. The purpose of the Tort law. *Journal of European Tort Law*, 2023; 14(1): 23-41. Doi: [10.1515/jetl-2023-0003](https://doi.org/10.1515/jetl-2023-0003)
19. Hashemi SA. Multiple causes in civil liability. *Journal of Civil Law Knowledge*, 2013; 2(2): 1-15. Dor: [20.1001.1.23221712.1392.2.2.1.2](https://doi.org/10.23221712.1392.2.2.1.2)